

Piotr Kitowski

Uniwersytet Gdański

**WYMIAR SPRAWIEDLIWOŚCI W MNIEJSZYCH MIASTACH
PRUS KRÓLEWSKICH W II POŁOWIE XVII I W XVIII WIEKU
(WOJEWÓDZTWO POMORSKIE).
Z PROBLEMATYKI USTROJU SĄDOWEGO
MIAST EUROPY ŚRODKOWO-WSCHODNIEJ
WE WCZESNEJ NOWOŻYTNOŚCI**

Problematyka wymiaru sprawiedliwości tzw. mniejszych miast Prus Królewskich (*Civitates Minores Terrarum Prussiae*) nie cieszyła się dotąd większym zainteresowaniem zarówno wśród historyków, jak i historyków prawa. W konsekwencji, o ile posiadamy studia poświęcone sądom dużych gmin, takich jak Gdańsk, Toruń czy Elbląg¹, to dawne, małomiasteczkowe sądownictwo stanowi w historiografii dotkliwą lukę, o tyle trudną do uzupełnienia, że wymagającą podejścia interdyscyplinarnego. Wobec zróżnicowania materiału źródłowego (a czasem jego braku) i rozległości tematu, jedynie poprzez integrację metodologii nauk historycznych oraz prawnych, możliwe jest ukazanie pełnego spektrum, opierającego się nie tylko na podstawowych pytaniach o typy organów sądowych, ich kompetencje czy składy, ale również wykształcenie oraz doświadczenie sędziów, praktyczną znajomość prawa, a w końcu także „jakość” temidy w wymiarze małego miasta pruskiego.

Niniejszy artykuł – będący wstępem do szerszego opracowania – dotyczy sądownictwa w wybranych ośrodkach pomorskich. Z uwagi na stan zachowania źródeł, w tym wypadku przede wszystkim akt miejskich, stanowiących główny punkt odniesienia do większości z wyżej zasygnalizowanych problemów, zdecydowano się na wybór trzech takich gmin: Nowego nad Wisłą (*Neuenburg*), Kościerzyny (*Berent*) oraz Chojnic (*Konitz*). Wszystkie zaliczały się do kategorii małych miast. Determinowała to przede wszystkim liczba zamieszkałej ludności

¹ Zob. np. K. Kamińska, *Sądownictwo miasta Torunia do połowy XVII w. na tle ustroju sądów niektórych miast Niemiec i Polski*, Warszawa 1980; Z. Rymaszewski, *Sprawy gdańskie przed sądami zadwornymi oraz ingerencja królów w gdański wymiar sprawiedliwości XVI–XVIII w.*, Wrocław 1985 (tam też wskazanie ważniejszej literatury tematu).

(tab. 1), potencjał gospodarczy (niejednokrotnie jeszcze mocno zagrany w XVIII w.) oraz polityczny (zasiadanie do II poł. XVII w. w izbie niższej Sejmiku Generalnego Prus²). Niezależnie od lokalnych różnic (gospodarczych, politycznych, wyznaniowych) reprezentowany przez nie model wymiaru sprawiedliwości stanowi dobry przykład dla podobnych ośrodków, zlokalizowanych nie tylko w ramach administracyjnych województwa pomorskiego, ale również całych Prus Królewskich (województwa: pomorskie, malborskie i chełmińskie), gdzie tak jak w Koronie to właśnie małe, a nie wielkie miasta tworzyły urbanistyczny obraz prowincji. Jednocześnie analizę przeprowadzono dla II poł. XVII i XVIII w. Pod względem rozpatrywanego tematu był to okres względnie ustabilizowany, w którym dość dobrze widzimy zorganizowany od dawna model sądownictwa, który aż do rozbioru państwa polskiego w 1772 r. i włączeniu ziem pomorskich do Królestwa Pruskiego, nie uległ znaczącej zmianie.

Tabela 1. Ludność Kościerzyny, Nowego nad Wisłą i Chojnic na tle innych mniejszych miast pomorskich w XVI–XVIII wieku

Miasto	1570	1662	1773	1777
Chojnice	1554	1102	1750	1906
Człuchów	390	253	553	597
Tuchola	1446	647	425	492
Gniew	870	770	1034	1107
Nowe	1098	694	1079	1195
Świecie	1194	513	1079	1643
Tczew	1212	862	1385	1556
Kościerzyna	690	400	509	514
Puck	1188	1051	810	814
Skarszewy	888	485	860	996
Starogard	1500	656	1199	1273
Biały Bór	654	516	577	628
Czarne	600	488	–	851
Debrzno	942	759	1289	1306

Źródło: S. Gierszewski, *Struktura gospodarcza i funkcje rynkowe mniejszych miast województwa pomorskiego w XVI i XVII w.*, Gdańsk 1966, s. 188; A. Groth, *Chojnice w 1778 roku. Z problematyki pomorskiego miasteczka*, „Zeszyty Chojnickie”, 2004, nr 19, s. 24–25.

Sądownictwo w małych miastach doby wczesnonowożytnej opierało się na dwóch zasadniczych filarach: Rady Miejskiej i Ławy. Najważniejszą rolę w samorządzie wyznaczoną posiadanymi kompetencjami pełniła Rada zwana również I Ordynkiem (*ordo consularis*³, *ordo magistratus*⁴). Jak stanowił jeden z podsta-

² S. Achremczyk, *Życie sejmikowe Prus Królewskich w latach 1647–1772*, Olsztyn 1999, s. 99–113.

³ Archiwum Państwowe w Bydgoszczy [dalej cyt. APB], 196/36, s. 29 (1762 r.).

⁴ APB, 196/33, s. 132 (1757 r.).

wowych zbiorów prawa Prus Królewskich – *Rewizja Nowomiejska* (1580 r.)⁵ oraz jak pokazywała praktyka ustrojowa, w jej gestii znajdowało się m.in. wydawanie aktów ustawodawstwa partykularnego (wilkierzy, edyktów, ordynacji, rozporządzeń⁶), sądownictwo jako organ pierwszej bądź drugiej instancji, a także ogólnie rozumiany zarząd nad miastem (w tym nad jego finansami i dobrami komunalnymi). Do wyłącznych kompetencji sądowych Rady należały sprawy z zakresu opieki (jako „najwyższy opiekun⁷”), niektórych przestępstw kryminalnych (w tym popełnianych na szkodę rajców⁸), spory handlowe (m.in. rzetelność cen, miar, wag i ściąganie fałszerstw⁹) i inne problemy bezpośrednio oddane do jej właściwości w drodze wilkierza¹⁰. Jako jedyny organ sądownictwa na poziomie miasta posiadała również prawo łaski¹¹. Obejmowało ono zarówno możliwość złagodzenia grożącej kary, jak i jej całkowite darowanie, niezależnie od organu, przed którym toczyło się postępowanie. Z kolei Ława tworzyła sąd kolegialny jako II Ordynek (*ordo scabinorum*¹²). Jej podstawowym zadaniem było sądownictwo w pierwszej instancji we wszystkich typach spraw, zarówno cywilnych i karnych, niezarezerwowanych do rozpatrzenia przez rajców. Patrząc globalnie to właśnie Ława posiadała najszerszą właściwość rzeczową, w konsekwencji czego to przed nią toczyło się najwięcej postępowań i wydawanych było wyroków, które Rada mogła zmienić. Zwyczajowo bowiem odwołania od nich kierowano do sądu radzieckiego. Natomiast od orzeczeń I Ordyneku apelowano (poza wyrokami w sprawach karnych) do miejscowego starosty, pełniącego w tym przypadku rolę organu drugiej instancji.

Warto jednak podkreślić, że nie zawsze powyższy schemat był tak czytelny. Podobnie jak w innych miastach królestwa, kompetencje obu organów często pokrywały się bądź nie były wyraźnie sprecyzowane, co wynikało z braku konkretnych przepisów oraz licznych partykularyzmów. Powodowało to sytuacje, w których Ława, odpowiednio Rada, wykraczały poza swoją właściwość, na przemienne zajmując się tymi samymi typami skarg. Zresztą zjawisko to zauważa się nie tylko w miasteczkach, ale także w odniesieniu do nowożytnych aglomeracji takich jak Gdańsk czy Toruń. Zdaniem Krystyny Kamińskiej stanowiło to

⁵ *Rewizja nowomiejska prawa chełmińskiego 1580 (1814) zwana także ius culmense emendatum lub ius culmense polonicum*, red. Z. Zdrójkowski, przekł. I. Malinowska-Kwiatkowska, J. Sondel, Toruń 1993 [dalej cyt. RN].

⁶ Zob. RN, s. 46, art. 1 w zw. z art. 10 (s. 48).

⁷ Biblioteka Gdańska Państwowej Akademii Nauk [dalej cyt. BG PAN], *Acta Consularia Civitatis Novensis continuata a Men. Octobr. A. 1654 Notario Henrico Spelt*, MS 1346, k. 120 (1664 r.).

⁸ RN, s. 49, art. 12.

⁹ RN, s. 47, art. 6.

¹⁰ Generalnie Rada miała uprawnienie do ściągania wszelkich naruszeń prawa zawartego w wilkierzu. W praktyce kompetencje dzieliła z Ławą lub innymi organami, np. sądem wetowym (RN, s. 48-49, art. 11).

¹¹ RN, s. 49-50, art. 14. Zob. D. Janicka, *Prawo karne w trzech rewizjach prawa chełmińskiego z XVI w.*, Toruń 1992, s. 66.

¹² APB, 196/33, s. 63 (1756 r.).

efekt tego, że sądy wielkomijskie rozpatrywały sprawy, które do nich wpływały (nawet niewłaściwie wniesione), zaburzając w ten sposób hierarchię instancji¹³. To spostrzeżenie wydaje się mieć zastosowanie także do małych gmin. Nie bez znaczenia był także fakt, że w razie potrzeby tworzone były inne organy przejmujące część kompetencji instytucji już istniejących. Na przykład w Chojnicach, ordynacją z 1727 r. (*Waysen-Ordnung*)¹⁴ powołano do życia sąd opiekuńczy (*Waysengericht*), w którego gestii znalazły się wszystkie prowadzone w mieście opieki nad sierotami (powoływanie opiekunów, kontrola, rozliczenia)¹⁵. Został on utworzony na wzór rozwiązań znanych z Torunia¹⁶ i w gruncie rzeczy z tych samych powodów – nieprawidłowości w funkcjonowaniu dotychczasowego systemu tutekli¹⁷. Tożsame rozwiązania widzimy we wczesnonowożytnym Pucku, gdzie istniał Urząd i Sąd Pupilarny¹⁸. W Starogardzie i Gniewie obok Ławy i Rady funkcjonował sąd wetowy. Nadano mu część kompetencji tej ostatniej, gdyż jego zadaniem było ściganie naruszeń miejscowego wilkierza (w zakresie niezarezerwowanym dla ordynków), sprawy administracyjno-porządkowe (kontrola kominów, sprzętu przeciwpożarowego, miar i wag) oraz ściąganie nałożonych grzywien¹⁹. Podobny twór ustroju sądowego widzimy m.in. w Gdańsku, Toruniu, Grudziądzu czy Malborku²⁰. Inną sprawą jest to, że pewną rolę w małomijskim sądownictwie odgrywała również Asesoria Koronna. Przede wszystkim jako sąd pierwszej instancji w sprawach przeciwko miastom królewskim, ale też jako sąd apelacyjny od wyroków tych miast (m.in. w sprawach spadkowych)²¹. Nie mniej jednak większość orzeczeń Nowego czy innych podobnych ośrodków była udziałem Ławy, Rady, rzadziej starosty (jako instancji odwoławczej), nie wchodząc z reguły na poziom orzecznictwa królewskiego²².

¹³ K. Kamińska, *Sądownictwo miasta...*, s. 75; Z. Rymaszewski, *Sprawy gdańskie...*, s. 12.

¹⁴ APB, 1675/53, s. 1 i n.; APB, 1675/55, s. 3-20.

¹⁵ P. Kitowski, *Ordynacja sieroca królewskiego miasta Chojnice z 1727 roku*, „Czasopismo Prawno-Historyczne”, t. 65, 2013, s. 215-228.

¹⁶ Szerzej na temat toruńskiego systemu opieki: Z. Naworski, *Henryk Stroband (1548–1609) i jego koncepcja opieki nad sierotami*, [w:] *Honeste vivere... Księga pamiątkowa ku czci Profesora Władysława Bojarskiego*, red. E. Gajda, A. Sokala, Toruń 2001, s. 535–547; G. Mazek, *Opieka nad sierotami jako instytucja społeczna w Toruniu w początkach XVII w.*, [w:] *Charitas. Miłosierdzie i opieka społeczna w ideologii, normach postępowania i praktyce społeczności wyznaniowych w Rzeczypospolitej XVI–XVIII wieku*, red. U. Augustyniak, A. Karpiński, Warszawa 1999, s. 131–138.

¹⁷ P. Kitowski, *Ordynacja sieroca...*, s. 221.

¹⁸ Oprócz sierot zajmował się on także zarządaniem nad szpitalami oraz ich majątkiem. A. Groth, *Ustrój miasta*, [w:] *Historia Pucka*, Gdańsk 1998, s. 127–128.

¹⁹ Odwołania od orzeczeń Wety kierowano bezpośrednio do Rady (o ile nie zostały zakazane). T. Maciejewski, *Wilkierz Starogardu Gdańskiego z 1619 r.*, [w:] *Historia Integra. Księga pamiątkowa ofiarowana prof. Stanisławowi Salmonowiczowi w siedemdziesięciolecie urodzin*, red. D. Janicka, R. Łaszewski, Toruń 2001, s. 194.

²⁰ T. Maciejewski, *Zbiory wilkierzy w miastach państwa zakonnego do 1454 r. i Prus Królewskich lokowanych na prawie chełmińskim*, Gdańsk 1989, s. 102 i n.

²¹ Z. Rymaszewski, *Sprawy gdańskie...*, s. 25 i n.

²² Obok I i II Ordynku w miastach pruskich wykształcił się również III Ordynek, który zastąpił średniowieczne zgromadzenie obywateli. Jego powstanie było związane z wewnątrzmijskimi kon-

W zależności od wielkości miasta Rada składała się zwykle z 4–6 rajców (tab. 2). Z nich to mianowano kierującego w danym roku samorządem i wykonywaniem uchwał burmistrza (prezydenta, *protoconsul*, *magister civium*), jego zastępcę (kompana, wiceprezydenta), który stanowił pomoc w codziennych obowiązkach²³ i pełnił funkcje prezydenta w razie niemożności jej sprawowania przez aktualnego włodarza (np. w razie śmierci, choroby, wyjazdu) oraz sędziego (*iudex*²⁴, *sołtys*²⁵). Liczba burmistrzów nie była ustalona w przepisach, zależąc od potrzeb oraz możliwości danego ośrodka. W Nowem włodarzy było dwóch, a w niektórych okresach nawet trzech (łącznie z zastępcami), zaś w Chojnicach, jak podawał tamtejszy dziejopis Izaak Gofryd Goedtke (1691–1765), od XV w. zawsze powoływano prezydenta z dwoma zastępcami, przy czym zwyczaj ten miał powstać przed 1436 r. i obowiązywał dalej w XVIII w.²⁶ Poza nimi w I Ordynku zasiadało również kilku innych rajców posiadających odpowiednie funkcje (np. opieka nad sierotami, zarząd mieniem komunalnym), a wyznaczanych wewnątrz Rady. Pierwotnie wyboru rajców dokonywali wszyscy obywatele²⁷. W drodze ewolucji ustrojowej już w średniowieczu Rada zapewniła sobie jednak prawo doboru własnych członków drogą kooptacji, co wprost potwierdzały niektóre wilkierze lub przywileje²⁸. W zbiorze nowomiejskim radzono, by ławników było co najmniej 7 („jeżeli będzie ich więcej, będzie lepiej i słuszniej”²⁹), ale jak pokazuje praktyka do Ławy wchodziło z reguły 6–9 osób (tab. 2, 3) powoływanych spośród mieszczan legitymujących się prawem miejskim. Jej pracami kierował rajca powołany na stanowisko sędziego (w istocie będący delegatem Rady) oraz podsołtys (podsedek, *archiscabino*³⁰). Jednocześnie, z uwagi na staż, ławników dzielono na tych

fliktami społecznymi i próbą kontroli działań magistratu przez pospólstwo, które dotychczas nie partycypowało we władzy. Był on natomiast pozbawiony funkcji sądowych, zaś jego kompetencje sprowadzały się do nadzoru nad finansami miasta (kamlaria) i działalnością rady w tym zakresie.

²³ O czym nieraz wprost informowano w listach urzędników. Np. podczas wyborów w 1734 r. prezydentem Nowego został Paweł Kloth. Wiceprezydentem został Maciej Kraffert, przy którego nazwisku zaznaczono, że powołany został „do pomocy sław[etnemu] P[anu] Klot[h]owi”. APB, 196/25, s. 117; APB, 196/29, s. 1.

²⁴ Np. Biblioteka Zakładu Narodowego im. Ossolińskich we Wrocławiu (dalej: BZNIo), 4415, k. 16v. (1669 r.), 111 (1675 r.), 150 (1677 r.); APB, 196/31, s. 5 (1750).

²⁵ W źródłach np. *szołtys*, *szoltis*, *soltis*, *solthis*, wójt, woyth, *sculteto*; APGd, 506/1, s. 62 (1558 r.), 126 (1558 r.), 146 (1561 r.), 149 (1562 r.), 166 (1563 r.), 176 (1564 r.), 235 (1566 r.), 324 (1571 r.), 18 (1577 r.), 40 (1578 r.); APGd, 506/2, s. 263 (1610 r.); BG PAN, *Monumenta causarum seu Acta Spectabilis Magistratus Civitatis Neoburgensis*, MS 1347, k. 1.

²⁶ I. G. Goedtke, *Geschichte der Stadt Conitz/Historia miasta Chojnic*, wyd. L. Stoltman, Chojnice 1998, s. 32 (wyd. 1 w 1724 r.).

²⁷ Przypominała o tym jeszcze *Rewizja Nowomiejska* (RN, s. 46, art. 1).

²⁸ Np. przywilej Wejherowa z 18 sierpnia 1655 r. stanowił, że burmistrz jest powoływany z grona rajców, rajcy z grona ławników, a ławnicy spośród mieszczan. F. Schultz, *Dzieje powiatu wejherowskiego i puckiego*, przekł. W. Sawicki, W. Szreniawski, Gdańsk–Puck–Wejherowo 2011, s. 312.

²⁹ RN, s. 73, art. 68.

³⁰ APB, 196/70, s. 275; sechmistrz, sepmistrz, BG PAN, *Acta Consularia*, MS 1346, k. 95 (1663 r.); BG PAN, MS 1348, *Prothocollon Spectabilis Magistratus Civitatis Sacrae Regiae Majestatis Neoburgensis. Primae Instantiae A. Domini 1772do*, s. 48 (1772 r.).

Tabela 2. Liczba ławników i rajców Nowego nad Wisłą w latach 1658–1764

Rok	Ława (z sędzią)	Rada	Rok	Ława (z sędzią)	Rada
1658	8	-	1738	6	5
1659	7	-	1739	7	6
1662	6	-	1750	7	6
1665	9	-	1751	7	6
1700	9	-	1753	9	6
1709	9	-	1754	9	5
1727	8	5	1755	8	6
1728	7	6	1756	8	6
1730	7/8	6	1757	8	6
1731	6	6	1759	7	6
1732	7	6	1760	7	6
1733	7	6	1761	7	6
1734	7	5	1762	7	5
1735	7	5	1763	9	6
1736	7	4	1763	9	5
1737	8	5	1764	7	5

Źródło: APB, 196/25, s. 2-3, 27, 67, 79, 109, 117, 127, 141, 157, 171, 187–188; 196/27, s. 1; 196/31, s. 5; 196/32, s. 37, 132; 196/33, s. 62-63, 132–133; 196/34, s. 47-48, 147; 196/35, s. 1; 196/36, s. 29, 104; 196/70, s. 213, 275; 196/75, s. 265, 271; 196/86, s. 1; 196/88, s. 3; 196/105, s. 231; 196/109, s. 119; 112, s. 7, 17, 20–21

Tabela 3. Liczba ławników Kościerzyny w latach 1665–1677

Rok	Data dzienna elekcji	Liczba ławników (z sędzią i pisarzem)
1665	1 VII	6
1668	5 XII	5
1669	30 VI	6
1671	30 VI	6
1673	27 VI	6
1675	1 VII	6
1676	27 VI	6
1677	28 VI	7

Źródło: Biblioteka Zakładu Narodowego im. Ossolińskich we Wrocławiu, sygn.. 4414, k. 95–95v; sygn.. 4415, k. 1, 16–16v, 54v, 84, 111, 130, 150–150v.

pełniących już funkcje – *seniores (seniores scabini)*³¹ i nowo powołanych – *novitii*³² (*novi scabini*), względnie *junioribus*³³ czy *juniores scabini*³⁴.

³¹ BZNiO, 4414, k. 70 v. (1664 r.).

³² APB, 196/70, s. 213.

³³ BZNiO, 4415, k. 1 (1668 r.).

³⁴ BZNiO, 4415, k. 16v. (1669 r.), 54v. (1671 r.).

Funkcjonujący w niektórych miastach sąd opiekuńczy wyodrębniono ze składu Rady, powołując na roczną kadencję trzech członków: przewodniczącego, którym był ustępujący w danym roku prezydent, oraz dwóch asesorów – tzw. panów sierocych (*Waysenherren*). W konsekwencji ukonstytuowano ciało specjalizujące się w tym ważnym społecznie fragmencie prawa, zaś Rada – z racji doboru jego członków – wciąż miała bezpośredni wpływ na opiekunów poprzez szerokie uprawnienia kontrolne (jako „opiekun zwierzchni” – *Obervormund*)³⁵.

Aktualny skład Ławy i Rady wybierano na roczną kadencję, podczas zwyczajowej elekcji zwanej kierą (kyra³⁶). Jej termin mógł być różny w poszczególnych miastach, ale zwykle stały dla danego ośrodka. Na przykład w Nowem był to 2 stycznia i tylko kilkakrotnie rejestrujemy odstępstwo od tej zasady. Taka sytuacja zaistniała np. w 1662 r.³⁷ i 1719 r.³⁸ Podobnie było w roku 1763, kiedy to odbyły się nawet dwie elekcje: 3 stycznia³⁹ i „extraordynaryjna” 15 czerwca. Notujemy także przypadki, kiedy kiery w ogóle nie przeprowadzono. Przykładem może być rok 1704, co uzasadniono trwającymi wówczas wydarzeniami wielkiej wojny północnej (1700–1721) oraz nie tylko w Nowem zrezygnowano wówczas z wyboru nowych urzędników⁴⁰. Dla porównania w Kościerzynie elekcja odbywała się między 27 czerwca a 1 lipca. Wyjątkowo w 1668 r. kiera miała miejsce 5 grudnia⁴¹, nie znamy natomiast powodów przesunięcia zwyczajowego terminu. W każdym jednak przypadku wyniki wyborów musiały być zatwierdzone przez miejscowego starostę. Sprzeciw uniemożliwiał działanie organów sądowych, z racji tego że – jak wspomniano – także dzierżawcy posiadali kompetencje sądowe (jako druga instancja od wyroków Rady), zaś brak confirmacji był zwykle wyrazem trwającego na linii magistrat-starostwo konfliktu⁴².

Generalnie funkcja ławnika czy rajcy miała charakter dożywotni i tylko śmierć, względnie powołanie do Rady z grona Ławy powodowało zwolnienie stanowiska. Odwołanie z urzędu (np. w związku z naruszeniami prawa) lub zawieszenie funkcji należały do sytuacji wyjątkowych, ale się zdarzały⁴³. W razie

³⁵ Wywodzącą się z Rady Wetę tworzyło w Starogardzie 6 panów wetowych dobieranych w równej liczbie z Rady, Ławy i III Ordyńku. W Gniewie do Wety wchodziło 3 urzędników, dokooptowywanych w ten sam sposób jak w Starogardzie. W obu miastach kadencja trwała rok, zaś posiedzenia sądu odbywały się co 1–2 tygodnie. T. Maciejewski, *Wilkierz Starogardu Gdańskiego*, s. 194; tamże, *Zbiory wilkierzy*, s. 103.

³⁶ APB, 196/12, s. 189; APB, 196/70, s. 213, 275.

³⁷ BG PAN, *Acta Consularia*, MS 1346, k. 74-74v. (z racji wyjazdu starosty i nałożenia ekskomuniki na niektórych urzędników przez miejscowego plebana; confirmacja ze strony starosty nastąpiła dopiero 18 II).

³⁸ A. Pryłowski, *Czy istniał patrycjat*, s. 72.

³⁹ APB, 196/130, s. 539, APB, 196/36, s. 104–105, 114–115.

⁴⁰ APB, 196/19, s. 64.

⁴¹ BZNiO, 4415, k. 1.

⁴² Z drugiej strony, dla lepszej kontroli spraw miejskich starosta mógł wymusić włączenie do składu organów miejskich osoby przez siebie wskazanej, które z pierwszej ręki informowały go o sytuacji w mieście.

⁴³ Art. 1, ks. II Rewizji Nowomiejskiej stanowił, że: „Kto będzie wybrany do grona ławników, pozostanie w tym urzędzie dożywotnie, chyba że go odwołają z racji naruszenia prawa”.

śmierci urzędnika skład zwykle uzupełniano dopiero przy okazji kolejnej elekcji. Jeżeli zmarł prezydent jego kompetencje przejmował każdorazowo zastępca (wiceprezydent), od tej pory posiadający wszystkie funkcje władarza.

Tabela 4. Skład osobowy chojnickiego sądu opiekuńczego 1727–1771 (wybrane lata)

Rok	Skład	Funkcja	Rok	Skład	Funkcja
1727	Joannes Wolf Joannes Andreas Voigt Godofredus Giese	przewodniczący asesor asesor	1750	Martinus Kohls Joannes Spielmann Michael Kuppisch	przewodniczący asesor asesor
1730	Simon Buchholtz Joannes Andreas Voigt Godofredus Giese	przewodniczący asesor asesor	1753	Joannes Mathias Lese Joannes Spielmann Joannes Albertus Klevert	przewodniczący asesor asesor
1732	Joannes Wolf Godofredus Giese Christianus Fridericus Kohls	przewodniczący asesor asesor	1755	Martinus Kohls Joannes Albertus Klevert Georgius Lese	przewodniczący asesor asesor
1733	Joannes Wolf Godofredus Giese Christianus Fridericus Kohls	przewodniczący asesor asesor	1756	Martinus Kohls Joannes Albertus Klevert Georgius Lese	przewodniczący asesor asesor
1734	Joannes Andreas Voigt Godofredus Giese Martinus Kohls	przewodniczący asesor asesor	1757	Isaacus Godofredus Goedtke Joannes Albertus Klevert Georgius Lese	przewodniczący asesor asesor
1736	Joannes Wolf Christianus Fridericus Kohls Isaacus Godofredus Goedtke	przewodniczący asesor asesor	1759	Joannes Mathias Lese Georgius Lese Gottfried Simon Pahnke	przewodniczący asesor asesor
1738	Joannes Wolf Joannes Mathias Lese Isaacus Godofredus Goedtke	przewodniczący asesor asesor	1761	Joannes Albertus Klevert Georgius Lese Esaias Senff	przewodniczący asesor asesor
1740	Martinus Kohls Joannes Spielmann Michael Kuppisch	przewodniczący asesor asesor	1763	Simon Gottfried Pahnke Georgius Lese Esaias Senff	przewodniczący asesor asesor
1742	Martinus Kohls Joannes Spielmann Michael Kuppisch	przewodniczący asesor asesor	1765	Joannes Albertus Klevert Georgius Lese Esaias Senff	przewodniczący asesor asesor

staje ławnikiem jak długo będzie żył, chyba że będzie dokooptowany do rady, bądź z powodu jakiegoś przestępstwa, jak kradzież, krzywoprzysięstwo, cudzołóstwo i temu podobne, będzie usunięty z urzędu, gdy przestępstwo zostanie mu udowodnione w sądzie gajonym wobec sędziego i ławników według prawa”.

1744	Isaacus Godofredus Goedtke Joannes Spielmann Michael Kuppisch	przewodniczący asesor asesor	1767	Joannes Mathias Lese Georgius Lese Esaias Senff	przewodniczący asesor asesor
1746	Joannes Mathias Lese Joannes Spielmann Michael Kuppisch	przewodniczący asesor asesor	1769	Simon Gottfried Pahnke Christoph Hennig Nobershausen Heinrich Benjamin Klepka	przewodniczący asesor asesor
1747	Joannes Mathias Lese Joannes Spielmann Michael Kuppisch	przewodniczący asesor asesor	1770	Esaias Senff Christoph Hennig Nobershausen Heinrich Benjamin Klepka	przewodniczący asesor asesor
1748	Joannes Mathias Lese Joannes Spielmann Michael Kuppisch	przewodniczący asesor asesor	1771	Georgius Lese Christoph Hennig Nobershausen Heinrich Benjamin Klepka	przewodniczący asesor asesor
1749	Martinus Kohls Joannes Spielmann Michael Kuppisch	przewodniczący asesor asesor			

Zródło: Archiwum Państwowe w Bydgoszczy, sygn. 1675/53, s. 33–38; P. Kitowski, *Sukcesja spadkowa w mniejszych miastach województwa pomorskiego w II połowie XVII i XVIII wieku. Studium prawnohistoryczne*, Warszawa 2015, s.191.

Oprócz wskazanych gmin, tożsamy schemat organizacyjny oraz liczba członków poszczególnych ordyneków i organów notujemy również w innych pruskich miastach i miasteczkach lokowanych na prawie chełmińskim⁴⁴, np. Starogar-

⁴⁴ O ustroju Chełmna jako wzoru ustrojowego w średniowieczu i okresie wczesnonowoczesnym: R. Czaja, *Organizacja władz miejskich i podstawy ustrojowe Chełmna w średniowieczu (do 1454 r.)*, [w:] *Organizacja władz miejskich na obszarze Pierwszej Rzeczypospolitej i na Śląsku w XIII-XVIII w. Między Zachodem a Wschodem*, t. 6, red. M. Goliński, K. Mikulski, Toruń 2013, s. 7–21; M. Zieliński, *Organizacja i funkcje samorządu Chełmna w XVI-XVIII w.*, [w:] tamże, s. 22–53.

dzie⁴⁵, Malborku⁴⁶, Tucholi⁴⁷, Tczewie⁴⁸, nadmorskim Pucku⁴⁹ czy prywatnym Wejherowie⁵⁰.

Natomiast istotnym problemem mniejszych miast był poziom wykształcenia ich urzędników. O ile w Gdańsku czy Toruniu już w II połowie XVII i XVIII w. na wyższych stanowiskach dominowała grupa tzw. uczonych (*homines litterati, Gelehrte*), a więc osób legitymujących się studiami uniwersyteckimi, bardzo często w zakresie prawa⁵¹, to *civitates minores* borykały się z niedoborem odpowiednich kadr przez cały okres nowożytny. Dotyczyło to w szczególności miast najmniejszych, w tym Kościerzyny i Nowego. Próżno szukać w metrykach protestanckich gimnazjów w Toruniu⁵² i Gdańsku⁵³ czy luteranckiego uniwersytetu w Królew-

⁴⁵ W 1619 r. w skład Rady wchodziło 3–4 burmistrzów oraz 6–12 rajców, w 1662 r. było w I Ordynku w sumie 7 osób (w tym 3 burmistrzów). Ławę tworzyło odpowiednio 10 (1619 r.) i 6 członków (1662 r.). K. Mikulski, J. Poraziński, *Starogard w czasach Rzeczypospolitej (1466-1772)*, [w:] *Dzieje Starogardu*. t. 1: *Historia miasta do 1920 r.*, red. M. Kallas, Starogard Gdański 1998, s. 156–160; T. Maciejewski, *Wilkiery Starogardu...*, s. 194.

⁴⁶ W 1523 r. rajców było 9, w tym 4 burmistrzów; zob. W. Długokęcki, *Elita władzy miasta Malborka w średniowieczu*, Malbork 2004, s. 194–195.

⁴⁷ Do XVI w. Rada liczyła 7 osób: burmistrza-prezydenta, zastępcy oraz 5 rajców. Informacje z lat 1662 i 1772 wskazują, że skład I Ordynku zmalał do 6 osób, zaś II Ordynek składał się z 4 osób. *Tuchola. Od pradziejów do współczesności*, red. W. Jastrzębski, J. Szwanowski, Bydgoszcz–Tuchola 2010, s. 142–143.

⁴⁸ W Tczewie rajców było zwykle 8 (E. Rozenktanz, *Dzieje Tczewa*, Koszalin 1999, s. 70–71). W 1772 r. Rada składała się z burmistrza, wiceprezydenta, 4 rajców oraz sekretarza rady. W 1611 i 1648 r. Ławę tworzył sędzia, podsołtys i 7 ławników (W. Długokęcki, A. Groth, *Ustrój miasta Tczewa w latach 1466-1772*, [w:] *Historia Tczewa*, red. W. Długokęcki, Tczew 1998, s. 92–100).

⁴⁹ W połowie XVII w. Radę tworzyło 9 rajców. Wśród nich znajdowało się trzech burmistrzów. Ława liczyła 6 członków. A. Groth, *Ustrój miasta*, s. 125–129.

⁵⁰ Rada składała się z burmistrza, zastępcy i 4 rajców, a więc 6 osób. Do II Ordynku powoływano 8 ławników. A. Klemp, *Wejherowo w latach 1643–1772*, [w:] *Historia Wejherowa*, red. J. Borzyszkowski, Wejherowo 1998, s. 73–74. Por. też F. Schultz, *Dzieje powiatu...*, s. 311–317. Na marginesie można dodać, że pozostający krótko w domenie polskiej Łębork miał podobny model ustroju, co nie zmieniło początkowo nawet jego przejście pod władztwo brandenbursko-pruskie. Z. Szultka, *Łębork w czasach nowożytnych*, [w:] *Dzieje Łęborka*, red. J. Borzyszkowski, Łębork–Gdańsk 2009, s. 190–201.

⁵¹ K. Mikulski, *Pułapka niemożności. Społeczeństwo nowożytnego Torunia wobec procesów modernizacyjnych (na przykładzie Torunia w XVII i XVIII wieku)*, Toruń 2004, s. 83–86.

⁵² Zob. *Metryka uczniów Toruńskiego Gimnazjum Akademickiego 1600-1817*, cz. 1 (1600–1717) i 2 (1718–1817), wyd. Z. H. Nowak, J. Tandecki, Toruń 1997–198. Metryka nie notuje osób z Kościerzyny i tylko 3 z Nowego (Neuenburg). Jedną z nich był odnotowany w 1696 r. „George Damus von Neuenburg, im 9 Jahre, in decima” (*Metryka uczniów Toruńskiego Gimnazjum*, cz. 1, s. 230). Nie pełnił on natomiast później żadnych funkcji sądowych w rodzinnym mieście.

⁵³ W gimnazjum gdańskim studiował z Kościerzyny (Berndtia Cassubus): Wojciech Gostomski (Albertus Gostamsky, 1650 r.) (*Księga wpisów uczniów Gimnazjum Gdańskiego 1580-1814*, oprac. Z. Nowak, P. Szafran, Warszawa–Poznań 1974, s. 167, poz. 66); z Nowego (Neudenburgensis, Neydenburgensis, Neoburgensis, Neolenburgensis, Neulenburgensis, Neuburgensis): Adam Anderson (Adamus Andersonius, 1594, tamże, s. 58, poz. 5), Johannes Otto (1600, tamże, s. 65, poz. 62), Daniel Goritz (1615, tamże, s. 97, poz. 60), Adam Goritz (1640, tamże, s. 138, poz. 52), Jacobus Rüdiger (1658, tamże, s. 189, poz. 36), Matthias Tschepius, 1660; tamże, s. 195, poz. 76), Michael Bihann (1689, tamże, s. 255, poz. 6), Michał Jungnickel (Michael Jungnickel, 1707, tamże, s. 285, poz. 6); Johann Duchna (1716, tamże, s. 298, poz. 27), Jan Neumann (Johannes Neumann, 1707, tamże, s. 298, poz. 30).

cu⁵⁴ liczego grona absolwentów z tych właśnie ośrodków. Podobnie wygląda metryka Akademii w oddalonym o ok. 55 km. od Nowego Chełmnie. Do tego Ateneum uczęszczał zaledwie jeden nowianin (niepełniący później żadnej funkcji w Ławie lub Radzie⁵⁵), choć można byłoby się spodziewać, że ponieważ było ono stosunkowo nieodległe, właśnie tam kierowali się zacy z Nowego oraz Kościerzyny⁵⁶. O wiele lepiej przedstawiała się za to sytuacja w odniesieniu do wykształcenia chojnickiej młodzieży. Dość powiedzieć, że tylko na Albertynie w latach 1544–1829 r. studiowało co najmniej 41 chojniczan, z których część powróciła następnie w rodzinne strony, obejmując różne urzędy⁵⁷. Jeśli zaś chodzi o ogólną liczbę studentów z mniejszych miast na europejskich uczelniach (do 1772 r.), to nowożytnie Chojnice, ze 107 studentami, ustępowały tylko Malborkowi (598) oraz mieszkańcom Grudziądza (150)⁵⁸.

Przyczyn powyższego stanu rzeczy upatrywać można kilka. Pierwszą były finansowe możliwości rodzin mieszczańskich poszczególnych gmin. Nowe i Kościerzyna należały do ośrodków jeszcze w II połowie XVIII w. silnie zagraryzowanych, gdzie grupa osób, którą – w warunkach małego miasta – można było określić jako zamożne, a tym samym mogące pozwolić sobie na gruntowne wykształcenie dzieci, należała do zdecydowanej mniejszości. O wiele większy ich odsetek spotykamy w Chojnicach, o czym świadczy choćby analiza majątków tamtejszych spadkodawców (inwentarze pośmiertne, działy spadkowe)⁵⁹. Dodatkowo gminy takie jak Kościerzyna czy Nowe nie dawały dużych perspektyw rozwoju. Łatwiej było uzyskać dobrze płatną posadę, która pozwalałaby na względnie przyzwoite utrzymanie, w którymś z większych ośrodków, aniżeli szukać słabo opłacanego angażu w miasteczku. Przykładowo sześciu burmistrzów Nowego z lat 1700–1725, tak jak wszyscy niemal mieszczenie, wykonywało co najmniej dwa zajęcia – żeglugę, duży handel drewnem czy zbożem, prowadziło budy, kramy, ławy, ale jednocześnie zajmowało się rolnictwem⁶⁰. Zresztą, w kontekście małomiejskim, nawet warunki chojnickie, a więc ośrodka pretendującego do przewodniej roli wśród mniejszych miast pomorskich, mogły więcej zaoferować, w porównaniu

⁵⁴ Zob. *Die Matrikel der Albertus-Universität zu Königsberg i. Pr. 1544–1829 (Personenregister und Heimatsverzeichnis)*, hrsg. G. Erler, Bd. 3, Leipzig 1917.

⁵⁵ Był to Theodorus (Teodor) Gronowski (1751). Oprócz niego w Chełmnie pobierał nauki Johannes Mężyński, ale dopiero w końcu XVIII w. (1798/1799). *Album uczniów Chełmińskiego Gimnazjum Akademickiego 1692–1816*, wyd. Z. Nowak, P. Szafran, Wrocław 1975, s. 186, 391, 396.

⁵⁶ Brak informacji o uczniach z Kościerzyny i Chojnic.

⁵⁷ *Die Matrikel der Albertus-Universität zu Königsberg*, s. 594.

⁵⁸ M. Pawlak, *Studia uniwersyteckie młodzieży z Prus Królewskich (Tabela 1. Pochodzenie społeczne studentów z Prus Królewskich w latach 1501–1772)*; P. Kitowski, *Izaak Gotfryd Goedtke (1691–1765). Z badań nad studiami uniwersyteckimi i karierami prawników doby oświecenia*, „Czasopismo Prawno-Historyczne”, [w druku 2015/1].

⁵⁹ P. Kitowski, *Sukcesja spadkowa w mniejszych miastach województwa pomorskiego w II połowie XVII i XVIII wieku. Studium prawnohistoryczne*, Warszawa 2015, s. 207–285.

⁶⁰ S. Cackowski, M. Grzegorz, *W czasach Rzeczypospolitej szlacheckiej (1466–1772)*, [w:] *Dzieje Święcia nad Wisłą i jego regionu*, t. 1, red. K. Jasiński, Warszawa 1979, s. 241.

do nowskich czy kościerskich. Nie bez znaczenia był też element konfesyjny. Dwa pierwsze miasta były w większości katolickie. Chojnice stanowiły przykład gminy wybitnie protestanckiej, dla której młodzieży naturalnym kierunkiem edukacji były właśnie miejscowe, ewangelickie Atenea⁶¹, a później studia w Królewcu lub na którymś z niemieckich uniwersytetów. Uczniowie katolicy mieli ograniczony wybór, jeśli chodzi o szkolnictwo wyższe i półwyższe w prowincji (np. Akademia w Chełmnie), a chcąc uzyskać magisterium, musieli liczyć się z wyjazdem do Korony, w tym do Krakowa, gdzie już w XV⁶² i XVI w. notowano pomorskich studentów⁶³. W rezultacie edukacja tej ostatniej kończyła się zwykle na szkołach miejscowych, zaś tylko najbogatsi mieli szansę na gruntowne wykształcenie. Zresztą, w większości małych gmin nie wymagano od ławnika czy rajcy studiów uniwersyteckich, lecz jedynie tzw. dużego obywatelstwa, nieposzlakowanej opinii, nienapiętnowania infamią oraz odpowiedzialności w ferowaniu wyroków⁶⁴. Teoretycznie nawet nieposiadanie nieruchomości nie stanowiło problemu, jeśli mieszczanin miał w mieście ustalone miejsce zamieszkania (w obrębie murów – nie na przedmieściu)⁶⁵, a brak było lepszych kandydatów.

Możliwości oraz perspektywy miały bezpośredni wpływ na skład organów sądowych i osoby wyrokujące oraz model małomiasteczkowej kariery urzędniczej. Ta, wszędzie wyglądała podobnie, czego przykładem może być Nowe. Urzędnicy rozpoczynali tam działalność samorządową w III Ordyńku bądź Ławie. Dla tej drugiej w XVIII w. zwykle byli to 35, 40-latkowie bez doświadczenia w sądownictwie. Owo zdobywali dopiero w praktyce, ucząc się zarówno od starszych ławników, jak i wykonując zlecone im czynności (np. obdukcje, wizje, inwentarze). Dopiero po kilku lub nawet kilkunastu latach w II Ordyńku mogli liczyć na awans na stanowisko podsędka czy rajcy. Do Rady powoływano z reguły osoby co najmniej 40-kilkuletnie i starsze (średnia – ok. 48 i mediana – ok. 47 lat), z odpowiednią pozycją majątkową, zawodową oraz niezbędną praktyką. Z jej ramienia po kilku kolejnych latach była możliwość objęcia stołka sędziego. Funkcję tę powierzano osobom po 50. roku życia (średnia 52, mediana – 54). Powoływano

⁶¹ Zob. *Metryka uczniów Toruńskiego Gimnazjum*, cz. 2, s. 527; *Księga wpisów*, s. 519.

⁶² Pod 1475 r. znajdujemy w metryce uczelni wpis: „Jacobus Nicolai de Nowe” (*Metryka Uniwersytetu Krakowskiego z lat 1400–1508*, wyd. A. Gąsiorowski, T. Jurek, I. Skierska, t. 1, Kraków 2004, s. 376; 75e/037). W XV w. poczet studentów zasiłowało również kilka osób pochodzących z Chojnic: Nicolaus Petri de Choynicz (1478, tamże, s. 398; 78e/074), Martinus Laurencii de Choynicz (1481, tamże, s. 417; 81h/063), Martinus Martini de Choynicz (1496, tamże, s. 534; 96e/020); Johannes Jacobi de Choynicz (1496, tamże, s. 535; 96e/069); Cristophorus Georgii de Koynycz (1498, tamże, s. 548; 98h/329), Baltizar Johannis de Choynicz (1499 r., tamże, s. 553; 99e/180).

⁶³ W 1519 r. na Uniwersytet Krakowski wstąpił „Gregorius Stephani de Neuburck d. Wlad.” (*Metryka czyli album Uniwersytetu Krakowskiego z lat 1509–1551*, wyd. A. Gąsiorowski, T. Jurek, I. Skierska, Warszawa 2010, s. 101; 1519e/118). Kilka lat wcześniej studiował tam „Adam Ade de Konycz” (tamże, s. 69; 1516e/020). Zob. też M. Markowski, *Uniwersytet Krakowski w kontekście środkowoeuropejskim późnego średniowiecza i wczesnej nowożytności*, Olecko 2005 *passim*.

⁶⁴ RN, s. 73, art. 68.

⁶⁵ RN, s. 47, art. 3.

je na rok z możliwością ponownego wyboru, nieograniczonego liczbą kadencji. Powodowało to, że niektórzy z sołtysów piastowali funkcje kilka razy. Swoistymi rekordzistami byli Kaspar (Gaspar) Langa starszy – 11 razy († 1730)⁶⁶ oraz Maciej Kraffert – 5 razy. W konsekwencji, w niektórych przypadkach na stolku zasiadały osoby już wiekowe, czego przykładem może być wspomniany Langa, który w ostatnim roku orzekania liczył sobie 74 lata, albo 71-letni Andrzej Rotwaldt (Rowaldt). Natomiast średnia wieku podczas ostatniej kadencji wynosiła w XVIII w. 61 lat (mediana – 56 lat).

Tabela 5. Struktura wiekowa sędziów Nowego nad Wisłą w XVIII wieku

Nazwisko i imię	Data urodzenia/śmierci	Wiek w momencie wejścia do rady	Ilość kadencji jako sędziego	Wiek w pierwszym roku sprawowania funkcji sędziego	Wiek w ostatnim roku sprawowania funkcji sędziego
Lalkowski Krzysztof	1636	64	4	64	69
Langa Kasper	1649/1730	58	11	60	74
Cynka Jakub	1652	ok. 39	?*	?**	55
Rotwaldt Andrzej	1668	56	2	56	71
Kloth Paweł	1670/1744	ok. 47	2	55	57
Szczepański Tomasz	1672/1746	60	4	63	70
Żorawski Michał	1675	35	2	53	54
Kraffert Maciej	1683	41	5	47	55
Kwiatkowski Mateusz	1692	ok. 51	1	54	54
Grabowski Andrzej	1707	ok. 36	4	37	53
Szenck Franciszek	1709	41	4	41	56
Średnia	-	ok. 48	4	52	61
Mediana	-	ok. 47	4	54	56
Dominanta	-	41	2	-	54
	-	-	4		55

*Z racji braku danych Jakub Cynka nie został uwzględniony w obliczeniach średniej, mediany i dominanty

** Z racji braku danych Jakub Cynka nie został uwzględniony w obliczeniach średniej, mediany i dominanty

Źródło: Archiwum Państwowe w Bydgoszczy, 196/87, s. 69; 196/88, s. 42, 96; 196/96, s. 261; 196/97, s. 342; 196/98, s. 53; 196/101, s. 176; 196/103, s. 31, 43, 73, 96; 196/104, s. 26, 64; K. Kościński, *Zapiski w księdze przychodu kościoła parafialnego w Nowem*, „Zapiski Towarzystwa Naukowego w Toruniu”, 1912, t. 2, nr 8, s. 158, P. Kitowski, *Z dziejów badań nad wczesnonowoczesną praktyką sądową. Zabójstwo rajcy Nowego n[ad] Wisłą w 1731 r.*, „Czasopismo Prawno-Historyczne”, t. LXVI, 2014, z. 2, s. 271–272.

⁶⁶ P. Kitowski, *Z dziejów badań nad wczesnonowoczesną praktyką sądową. Zabójstwo rajcy Nowego n[ad] Wisłą w 1731 r.*, „Czasopismo Prawno-Historyczne”, t. 66, 2014, z. 2, s. 271–272.

Tabela 6. Sędziowie Nowego nad Wisłą w latach 1700–1772

Rok	Sędzia	Rok	Sędzia
1700	Krzysztof Lalkowski	1737	Tomasz Szczepański
1701	Jakub Cynka	1738	Maciej Kraffert
1702	Jakub Cynka	1739	Andrzej Rotwaldt
1703	Krzysztof Lalkowski	1742	Tomasz Szczepański
1704	Krzysztof Lalkowski	1744	Andrzej Grabowski
1705	Krzysztof Lalkowski	1745	Andrzej Grabowski
1707	Jakub Cynka (?)	1746	Mateusz Kwiatkowski
1709	Kasper (Gaspar) Langa	1750	Franciszek Szenk (Schenk)
1711	Kasper Langa	1751	Franciszek Szenk
1712	Kasper Langa	1752	Franciszek Szenk
1713	Kasper Langa	1753	Andrzej Grabowski
1717	Kasper Langa	1754	Jan Kloth
1718	Kasper Langa.	1755	Jan Kloth
1719	Kasper Langa	1756	Jan Kloth
1720	Kasper Langa	1757	Michał Gąsieniewski
1721	Kasper Langa	1758	Jan Kloth
1722	Kasper Langa	1759	Jan Kloth
1723	Kasper Langa	1760	Andrzej Grabowski
1724	Andrzej Rotwaldt	1761	Jan Kloth
1725	Paweł Kloth	1762	Jan Kloth
1727	Paweł Kloth	1763	Jan Kloth
1728	Michał Żorawski	1764	Michał Żurawski
1729	Michał Żorawski?	1765	Franciszek Szenk
1730	Maciej Kraffert	1767	Jakub Rorewicz
1731	Maciej Kraffert,	1768	Jakub Rorewicz
1732	Maciej Kraffert,	1769	Jakub Rorewicz
1733	Maciej Kraffert	1770	Jakub Rorewicz
1734	Michał Jungnikiel	1771	Michał Żurawski
1735	Tomasz Szczepański	1772	Piotr Janka
1736	Tomasz Szczepański		

Źródło: Archiwum Państwowe w Bydgoszczy, Akta miasta Nowego nad Wisłą, 196/19, s. 58, 126, 253; 196/20, s. 15; 196/21, s. 54; 196/22, s. 3; 196/23, s. 65, 129; 196/24, s. 45–46, 74–80; 196/25, s. 2, 27, 67, 79, 109, 117, 141, 157, 166, 171, 187; 196/27, s. 1; 196/28, s. 3; 196/30, s. 1; 196/31, s. 5; 196/32, s. 37; 196/33, s. 62, 132; 196/34, s. 23, 48, 147; 196/35, s. 1; 196/36, s. 29, 104; 196/37, s. 26, 157; 196/88, s. 3, 44; 196/92, s. 73, 89; 196/93, s. 127; 196/95, s. 59, 149, 294; 196/97, s. 27; 196/98, s. 219; 196/99, s. 57; 196/100, s. 22; 196/103, s. 60; 196/104, s. 19; 196/105, s. 27, 134; 196/106, s. 143; 196/107, s. 55; 196/108, s. 76; 196/109, s. 51, 119; 196/110, s. 85; 196/111, s. 78; 196/112, s. 17; 196/116, s. 535, 544, 797; 196/130, s. 253, 295, 437, 539, 543; 196/133, s. 240, 386; BG PAN, MS 1348, *Prothocollon Spectabilis Magistratus Civitatis Sacrae Regiae Majestatis Neuburgensis. Primae Instantiae A. Domini 1772do*, s. 49.

Przyjęty model miał znaczenie praktyczne. Dopiero po kilkunastu latach od rozpoczęcia kariery urzędnik mógł zostać sędzią. W tym czasie, często mimo bra-

ku przygotowania prawniczego, zdobywał konieczne doświadczenie; zapoznawał się ze zbiorami obowiązującego w prowincji prawa chełmińskiego, ustawodawstwem partykularnym, a także ich stosowaniem. Teoretycznie zatem braki wykształcenia uzupełniano praktyką. W ten sposób sędziami zostawały osoby bez przygotowania uniwersyteckiego i reprezentujące gamę różnych zawodów, co zresztą widać w kontekście sołtysów Nowego. Wśród znanych sędziów spotykamy krawca, kowala, szewców oraz kupców (tab. 5, 6, 7).

Tabela 7. Struktura zawodowa sędziów Nowego nad Wisłą w XVIII wieku

Nazwisko i imię	Zawód
Langa Kasper	kupiec
Rotwaldt Andrzej	?
Kloth Paweł	krawiec
Szczepański Tomasz	?
Żorawski Michał	szewc
Kraffert Maciej	szewc
Jungnikiel Michał	rzeźnik
Kwiatkowski Mateusz	?
Grabowski Andrzej	kowal
Szenck Franciszek	kupiec

Źródło: zob. tab. 6.

Nie oznacza to natomiast, że w mniejszych miastach w ogóle nie było absolwentów prawa lub jednej z pomorskich szkół półwyższych. Przygotowanie prawnicze miał z pewnością nowski sędzia Michał Jungnikiel (Michael Jungnickel), który nauki pobierał od 1707 r. w Gdańskim Gimnazjum Akademickim⁶⁷. Nie wiadomo, czy wstąpił na uniwersytet, ale ok. 1723 r. pojawia się w składzie Ławy. Zasiadał w niej przez kolejne 8 lat, zostając w 1731 r. rajcą⁶⁸, w 1733 burmistrzem⁶⁹, zaś rok później sędzią⁷⁰. Aktywnie działał jeszcze w 1735 r.⁷¹, ale najprawdopodobniej w tym samym roku zmarł⁷². Zawodowo był rzeźnikiem i to było jego główne źródło dochodów. Kolegą Jungnikała z gdańskiego gimnazjum był późniejszy chojnicki notariusz oraz rajca Izaak Gotryd Goedtke ((Isaacus Godofredus Goedtke 1691–1765)⁷³. Po ukończeniu miejscowej szkoły ewangelickiej, od 1705 r.

⁶⁷ *Księga wpisów*, s. 285 (poz. 6).

⁶⁸ APB, 196/25, s. 79.

⁶⁹ Tamże, s. 109.

⁷⁰ Tamże, s. 117.

⁷¹ Tamże, s. 127 (kiera z 1735 r.).

⁷² Dokładna data jest nieznana. Spis roczny urzędników z 1736 r. i kolejne już go nie wymieniają (APB, 196/25, s 141).

⁷³ L. Stoltman, *Izaak Gotfryd Goedtke i jego przodkowie (1578–1765). Przyczynek do badań genealogicznych*, „Zeszyty Chojnickie” 2007, nr 22, s. 11–18.

uczęszczał do Gimnazjum Akademickiego w Toruniu, a od 1706 r. w Gdańsku, którego uczniem był przez kolejne 4 lata⁷⁴. Studiował najpierw w Królewcu (1711–1713), później w Lipsku (1713–1714) i w Wittenberdze (1714–1715), przy czym w tej ostatniej nie wpisał się w poczet studentów, choć uczęszczał na wykłady miejscowych profesorów. Niebawem otrzymał ofertę posady notariusza (*notarius civitatis*) od chojnickiego magistratu, którą objął w lipcu 1716 r., pełniąc ją przez kolejne 20 lat, do czerwca 1736 r. Rok później wybrano go na rajcę. W tym samym czasie powołany został jako asesor (1736–1738) miejscowego sądu opiekuńczego, któremu przewodniczył po raz pierwszy w 1744 r. (w wieku 51 lat), a następnie jeszcze dwukrotnie w latach 1751–1752 i 1757–1758⁷⁵. Ponadto w 1738 r. został podskarbnim miejskim i scholarchą oraz otrzymał tytuł Radcy Dworu Królewskiego, zaś w lutym 1742 r. obrano go burmistrzem⁷⁶.

Na koniec można jeszcze zadać pytanie o jakość stosowania prawa w warunkach małomiejskich. Już twórcy *Rewizji Nowomiejskiej*, zdając sobie sprawę z braku przygotowania prawniczego części osób zasiadających w organach sądowych miast, zauważyli że „[...] wielu bowiem jest [takich], którzy nie mogą od razu zdać sprawy, co w odniesieniu do danej rzeczy jest postanowione przepisem prawa”, nie mniej jednak nakazywano: „[...] nikt nie wydaje wyroku według swego tylko uznania lub pomysłu, lecz na podstawie prawa pisanego, tak aby był przekonany, że słuszne jest to, co ogłasza”⁷⁷. W przeciwnym razie urzędnik mógł ściągnąć na siebie nie tylko karę doczesną (grzywnę, krótkoterminowe pozbawienie wolności), ale również boską⁷⁸. Analiza ksiąg sądowych zarówno Nowego, Kościerzyny jak i Chojnic pozwala powiedzieć, że miejscowe sądy trzymały się zasad prawa chełmińskiego i magdeburgskiego (stosowanego subsydiarnie), potrafiono właściwie zinterpretować ich instytucje, a co za tym idzie, ferowane wyroki w sprawach cywilnych i karnych były zgodne z obowiązującymi przepisami prawnymi oraz panującymi zwyczajami. Można postawić nawet tezę, że te ostatnie były w pewnej mierze pokłosiem poziomu wiedzy prawniczej reprezentowanej przez miejscowy aparat urzędniczy. Nigdy natomiast nie kolidowały znacząco z prawem pisanym, co najwyżej je konkretyzowały. Brak też śladów większych naruszeń, które wskazywałyby na nieznaną przepisów bądź intencjonalne wydawanie orzeczeń z nimi niezgodnych.

⁷⁴ *Księga wpisów*, s. 286, poz. 17.

⁷⁵ APB, 1675/53, s. 33-38.

⁷⁶ J.D. Titius, *Nachricht von den Gelehrten welche von der Stadt Konitz des Polnischen Preussens herkommen*, Leipzig 1763, s. 59–60. Podobne kariery widzimy w innym dominującym w swoim rejonie mniejszym mieście – Tczewie. Większość tamtejszych burmistrzów z XVIII w., którzy pełnili również funkcje sędziego, legitymowało się jednak wykształceniem prawniczym. Np. syn rajcy miejskiego Michael Hildebrandt pobierał nauki w gdańskim Gimnazjum Akademickim, po czym studiował na uniwersytecie w Jenie. W 1742 r. zdobył obywatelstwo Tczewa i wstąpił do Ławy. 5 lat później zasiadł w Radzie, a w 1751 r. został burmistrzem (W. Długokęcki, A. Groth, *Ustrój miasta Tczewa*, s. 102).

⁷⁷ RN, s. 72, art. 68.

⁷⁸ Tamże.

Reasumując, sądownictwo małych miast Prus Królewskich opierało się na tożsamych wzorach stosowanych w dużych gminach, a wynikających z prawa chełmińskiego. Podstawową rolę pełniła Rada i Ława Miejska, przy czym tak jak w Gdańsku czy Toruniu tworzone organy przejmujące niektóre ich kompetencje (Sąd Opiekuńczy, Weta), których funkcjonowanie dostosowywano do warunków lokalnych. Istotnym problemem było natomiast wykształcenie rajców i ławników. W małych gminach grupa absolwentów szkół wyższych oraz półwyższych na stanowiskach wiążących się z orzekaniem była o wiele mniejsza aniżeli w wielkich miastach. Nie miało to jednak istotnego wpływu na jakość sądownictwa z uwagi na wykształcony model kariery urzędniczej. Rozpoczynający się w Ławie bądź III Ordynku dopuszczał kandydatów do funkcji sądowych dopiero po wielu latach praktyki, co powodowało, że braki teoretyczne uzupełniano doświadczeniem praktycznym opartym na pracy zawodowej.

Piotr Kitowski

**JUDICATURE IN THE SMALL TOWNS OF ROYAL PRUSSIA
IN THE SECOND HALF OF XVII CENTURY AND IN XVIII CENTURY
(POMERIAN VOIVODESHIP). FROM THE RESEARCH ON URBAN
LEGAL SYSTEM IN EARLY MODERN EAST AND CENTRAL EUROPE**

The issues of justice in the so-called small towns of Royal Prussia, as opposed to large municipalities such as Gdańsk and Toruń, has not enjoyed historians' interest so far.

The article tries to fill this gap by answering basic questions about the types of judicial authorities and their competences, but also the education and the experience of judges, their practical knowledge of law and, finally, the „quality” of Themis in the context of a small towns of Prussia. It represents a contribution to broader research on the functioning of minor urban centers in the early modern period in East and Central Europe.

